

Ko e hä e Founga ke Malu'i mo Ta'ofi'aki e Talavou mo e Finemu'i mei He'enau Tämate'i pē to'o pe 'enau Mo'ui

KO HONO tämate'i pe to'o pē 'e ha taha 'ene mo'ui 'a'aná, ko e taha ia e ngaahi me'a 'oku ne fakatupu lahi taha 'a e mate 'a e kakai 'i Nu'usilá ni, 'i he vaha'a ta'u motu'a ko e ta'u 15 ki he 24. 'Oku kau 'a Nu'usilá ni he mä'olunga taha 'i he ngaahi fonua OECD 'i he tämate'i pē 'e he kau talavou mo e finemu'i 'a kinautolu pē. Fakatatau ki he fakamatala fakasitetisitika fakamuimui taha he 1999:

- ✘ Na'e tämate'i 'e he kau talavou mo e kau finemu'i 'e toko 119 'a kinautolu pē, 'i he vaha'a ta'u motu'a 15-24, 'i he ta'u ko iá.
- ✘ Na'e liunga ua 'a e toko lahi 'o e kau talavou mo e kau finemu'i na'a nau tämate'i pē kinautolu 'e kinautolu 'i he 1999 ki he 1980.
- ✘ 'Oku liunga ua 'a e toko lahi 'o e kau talavou 'oku nau tämate'i pē kinautolú 'i he toko lahi 'o e kau finemu'i 'oku nau tämate'i pē kinautolu.
- ✘ 'Oku tokolahiangē a e kau Mauli 'oku nau tämate'i pē kinautolú, 'i he ngaahi matakali kehe 'oku nau tämate'i pē kinautolú.
- ✘ 'Oku toko lahi ange 'a e fa'ahinga 'oku nau feinga ke tämate'i pē kinautolú, 'i he fa'ahinga 'oku nau 'osi tämate'i kinautolú.
- ✘ 'Oku toko lahi ange hono 'ave ki falemahaki 'o e kau finemu'i, koe'uhi ko 'enau fakalavea'i pe kinautolú, 'i he kau talavou.

KOE'UHI ko e tupu fakautuutu ko 'eni hono to'o pē 'e he kau talavou mo e finemu'i 'enau mo'ui, ne hanga ai 'e he Pule'anga Nu'usilá, 'i he 1998, 'o fokotu'utu'u ai ha founga ngäue ke veteki mo fakalelei'i'aki e palopalema ko 'eni. 'Oku kongā ua 'a e polokalama ngäue ko eni. Ko e taha ke ngäue'aki fakakätoa ki Nu'usilá ni, pea 'oku 'iloa ia ko e "I Hota Nima", pe ko e "In Our Hands". Pea ko e taha ke ngäue'aki pē ia ki he kau Mauli, pea 'oku 'iloa ia ko e "Kia Piki te Ora o te Taitamariki".

Ko e founnga pe polokalama ngäue ko 'eni 'a e Pule'anga Nu'usilá, 'oku hoko ia ko ha makatu'unga ke ne tataki mo huluhulu kitautolu ke mahino pe ko e hä e me'a te tau fai ke malu'i mo 'aki e talavou' mo e finemu'i mei ta'ofi he'enuu to'o 'enuu mo'ui, kae'uma'ä foki hono fakasi'isi'i e hoko 'a e palopalemá.

Ko e ngaahi me'a 'oku nau fakatupu mo faka'ai'ai e kau talavou' mo e kau finemu'i ke nau to'o ai 'enuu mo'ui

KO HONO tämate'i, pe to'o ko 'eni 'e he kau talavou' mo e finemu'i 'enuu mo'ui, koe taha ia ha fa'ahinga me'a pe 'ulungaanga fihi mo faingata'a mo'oni hono 'uhingá. Pea 'i he'ene peheé, ko e feinga'i ko ë ke 'ilo pe ko e hä e 'uhinga 'oku fie to'o ai 'e ha talavou pe finemu'i 'ene mo'ui, ko e me'a faingata'a mo'oni. Ka neongo ia 'oku 'i ai pë e ngaahi me'a 'oku 'ilo 'oku nau fakatupu pe faka'ai'ai e kau talavou' mo e finemu'i ke to'o ai 'enuu mo'ui. Ko e ngaahi me'a'eni, 'o kau ai pë mo e fa'ahinga 'oku nau puke he 'atamai vaivaí, pe tötö'onga kehe 'enuu fakakaukáu.

✘ Ko ha taha 'oku nofonofu taha pë, pe fakaumiuminoa 'o 'ikai fa'a fiefeohi ia mo ha taha, ('o pehë 'oku kehe 'ene tö'ongá), kau ai 'a kinautolu 'oku ma'u kava mälohi (alcohol) mo e faito'o kona tapú (drugs)

✘ Ko ha taha 'oku 'i ai hano hisitölia 'oku fa'a toutou feinga ke to'o 'ene mo'ui.

✘ Ko ha taha masiva, pea 'ikai lava, pe sia'a 'ene akó.

✘ Ko ha taha na'e hoko ki ai ha me'a fakamamahi hangë ko e mole hano 'ofa'anga pe taha kuo pekia.

✘ Ko ha taha 'oku ne 'ilo na'e 'i ai ha taha hono fämilí, pe ko hano maheni, na'a ne to'o pë 'e ia 'ene mo'ui.

✘ Ko ha taha 'oku faingofua pë 'ene ma'u 'e ia ha fa'ahinga me'a ke ne to'o'aki 'ene mo'ui, (hangë ko ha me'afana pe faito'o kona tapu).

Fakatokanga'i ange:

Ko e lahi ange ko ë 'a e ngaahi me'a 'oku ne faka'ai'ai ha taha ke ne to'o 'ene mo'ui, ko e vave ange ia 'a e feinga'a e tokotaha ko iá, ke ne to'o 'ene mo'ui. Ka neongo iá, 'oku mau 'ilo foki 'oku 'i ai pë e ni'ihí ia, neongo e lahi fëfë fau 'enuu faingata'a'ia mo mamahí, 'oku 'ikai pë ke nau feinga kinautolu ke nau to'o 'enuu mo'ui'. Pea 'ikai ngata aí, 'oku 'i ai pë foki e ni'ihí ia neongo e kihí'i si'isi'i e me'a

‘oku nau mamahi mo faingata‘a‘ia a‘i, ‘oku nau feinga pē kinautolu ia ke nau to‘o ‘enau mo‘uí. Pea ko e ‘uhinga ia ‘oku fu‘u mätu‘aki faingata‘a ‘aupito ai ke fakatotolo‘i ‘o fakapapau‘i pe ko hai ia e talavou pē finemui ‘oku loto ke ne to‘o ‘ene mo‘uí.

Ko e ngaahi me‘a ke malu‘i mo ta‘ofi aki e talavou mo e finemui mei he‘enau tāmata‘i pē á kinautolú.

‘OKU LAHI e ngaahi founa ‘e lava ai ke malu‘i mo ta‘ofi‘aki e talavou mo e finemui mei he‘enau to‘o ‘enau mo‘uí. Pea ‘oku ‘uhinga ia, neongo pe ‘e fu‘u lahi fēfē fau ha faingata‘a‘ia mo ha mamahi ‘o ha talavou pe finemui, ‘e ala malava pē ke kei tokoni‘i ia ke ‘oua te ne to‘o ‘ene mo‘uí. Ko e ngaahi founa eni ‘e ala tokoni:

- ✘ Ko e ‘ai ke fefeka mo mälohiange ‘a e pou pou ‘a e fāmili mo e komiuniti‘i.
- ✘ Ko e fakamālohi‘i ange e mo‘ui fakalaumāli‘e, tautautefito ki he lotú, koe‘uhi ko ‘ene fakafepaki‘i e fa‘ahinga me‘a ko eni.
- ✘ Ko e ‘ai ke vāofi ange mo ha taha lahi ‘o ‘ikai mei he fāmili, hangē ko ha faiako, pe ko ha kaume‘a falala‘anga ke ne fai ha fale‘i.
- ✘ ‘Ai ke mälohi mo fefeka ange ‘a e tauhi mo e tokanga ki he ngaahi ‘ulungaanga fakafonuá, mo polepole ai foki.
- ✘ Ako ki he ngaahi founa kehekehe ke veteki‘aki e ngaahi palopalema ‘o e mo‘uí.

KO E HÄ E ‘UHINGA ‘o e talavou mo e finemui?

- ✘ Ko e kakai ia ‘i he vaha‘a ta‘u motu‘a ko e ta‘u 15-24 Ko e hä e ‘uhinga ‘o e tāmata‘i pe to‘o pē ‘e ia ‘ene mo‘uí?
- ✘ Ko e loto pe ko e feinga ‘e ha taha ke ne tāmata‘i, pe to‘o pē ‘e ia ‘ene mo‘uí. ‘I Nu‘usilá ni, ko hono toki fakapapau‘i pē, pe ‘oku mate ha taha ‘i he‘ene tāmata‘i pē ‘e ia ia, hili hono sivi faka‘auliliki ‘e he toketä ‘a e fakamaau‘angá.

Ha‘sihi
Hamula

Ko e hā e ‘uhinga ‘o e fakalavea’i pē ‘e kita ‘a kitá?

✪ Ko ha fa‘ahinga ‘ulungaanga ‘oku felāve‘i mo ‘ete tāmāte‘i pē ‘e kita ‘a kitá. ‘I he taimi ni‘ihi; ‘oku hoko ‘a e fa‘ahinga me‘a ko ‘eni, ko e faka‘ilonga ia ‘o ha taha ‘oku ne feinga ke ne tāmāte‘i pē ‘e ia ia, ka ‘oku ‘ikai fa‘a hoko pehē. ‘I he taimi lahi ‘i he fa‘a hoko e ngaahi me‘a ko ‘eni, na‘e ‘ikai fakakaukau e toko taha ia ko iá ke ne to‘o ‘ene mo‘uí.

Ko hono malu‘i pe feinga ta‘ofi ‘o e kau talavou mo e finemu‘i mei he‘enau tāmāte‘i pē kinautolú

‘Oku ‘uhinga ‘eni ki he ngaahi founa mo e fa‘ahinga ngāue kotoa pē ‘oku fakataumu‘a ke malu‘i mo ta‘ofi‘aki e kau talavou mo e finemu‘i mei he‘enau tāmāte‘i pē kinautolú.

‘E ala fai ‘a e ngaahi ngāue ko ‘eni he ngaahi founa lahi. Ko e ngaahi founa ‘e ni‘ihi ‘e fakataumu‘a ia ki hono fakasi‘isi‘i pē ha fo‘i me‘a ‘e taha, hangē ko e ‘atamai vaivaí, pe ko hano fakafaingata‘a‘ia‘i ha taha ke ne fai ha me‘a. Ko e ni‘ihi, ‘e fai fakahangatonu ki hono faka‘ai‘ai e ngaahi me‘a, hangē ko e pou pou ‘a e fāmili, ke ne fakasi‘isi‘i ai ‘a e tāmāte‘i pē ‘e he kau talavou kinautolú. Ko e ngaahi founa ‘e ni‘ihi, ko hono fakataha‘i e ongo founa ko ‘eni.

Ko e pepa fakamatala fika uá (No.2), ‘oku hā ai e ngaahi founa mo e ngāue ke malu‘i mo ta‘ofi‘aki e kau talavou mo e finemu‘i mei he‘enau tāmāte‘i pē kinautolú.

Ko e pepa fakamatala fika tolú (No.3), ‘oku hā ai e ngaahi fakamo‘oni ki he ola lelei ‘o e ngaahi ngāue kuo fai ke malu‘i‘aki e kau talavou mo e finemu‘i mei he‘enau to‘o pē ‘enau mo‘uí.

Ka toe fiema‘u ha fakamatala felāve‘i mo e ngaahi me‘a ni, pea fakafetu‘utaki mai ki he tu‘asila ko ‘eni:

www.spinz.org.nz

Auckland: PO Box 10318, Dominion Road. Phone: (09) 300 7035.

Christchurch: PO Box 13167 Armagh St. Phone: (03) 366 6910

www.mya.govt.nz

www.nzhis.govt.nz

www.spinz.org.nz